

Te'vîlâtü'l-Kur'ân ile *Keşşâf* Tefsirlerinin Nesh Açısından Mukayesesi*

 Süleyman Mollaibrahimoğlu**

 Abdurrahman Harbi***

Atf/©: Harbi, Abdurrahman ve Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* ile *Keşşâf* Tefsirlerinin Nesh Açısından Mukayesesi, Artuklu Akademi 2019/6 (1), 89-114.

Öz: Kur'ân-ı Kerim'in muhafazasına, tefsir ve teviline yönelik oluşturulan Ulûmü'l-Kur'ân'ın en önemlilerinden biri nesihtir. Birçok akademik çalışmaya konu olan ve hemen her bir müfessirin dikkate aldığı nesh, aynı zamanda İslamî ilimlerin de ortak kadim meselelerindedir. Bu makalede, Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı ile Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Keşşâf*'ında, nesh meselesini ele alış biçimleri mukayese edilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışma sonucu iki eserde de nesh konusuna yeterince yer verildiği, meselenin genel yönleriyle ele alınıp irdelendiği görülmüştür. İki müfessir de bir taraftan konuyla ilgili geleneksel ilmi mirası dikkate alırken diğer taraftan konu hakkındaki dirayetlerini ortaya koymuşlardır. Neshe dair genel anlamda yakın bir duruş sergilemekle beraber iki müfessirin rivayetleri değerlendirme ve özellikle neshe dayanak teşkil eden kaynaklar hususunda birbirinden farklı ve iç bütünlüklü bir bakış açısı ortaya koydukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Nesh *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, *Keşşâf*, Mâtürîdî, Zemahşerî.

* Bu makale, "Te'vîlâtü'l-Kur'ân ile Keşşâf Tefsirlerinin Ulûmü'l-Kur'ân Açısından Mukayesesi" adıyla Prof. Dr. Süleyman Mollaibrahimoğlu danışmanlığında yapılan savunma aşamasındaki doktora tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, m.i_suleyman@hotmail.com.

*** Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, abdurrahman.harbi@erdogan.edu.tr.

Comparing the Concept of Naskh in *Ta'wīlātu'l-Qur'ān* and *al-Kashshāf*

Citation/©: Harbi, Abdurrahman ve Mollaibrahimoğlu, Süleyman, Comparing the Concept of Naskh in *Ta'wīlātu'l-Qur'ān* and *al-Kashshāf*, Artuklu Akademi 2019/6 (1),89-114.

Abstract: Naskh (abrogation) is one of the important notions in 'Ulūm al-Qur'ān (the Qur'ānic sciences) that emerged for the purpose of explaining, preserving and interpreting the Qur'ān. Naskh was one of the early controversial topics in Islamic sciences and has been discussed in detail by almost every *mufassir* (the writer of a commentary on the Qur'ān). Abrogation has been subject to many academic studies until today. In this study, we compared *Ta'wīlātu'l-Qur'ān* by İmām al-Māturīdī (D. 333 AH /944 CE) and *al-Kashshāf* by al-Zamakhsharī (D. 538 AH/1144 CE) in terms of their manner of discussing naskh. As a result of this comparison, it has been concluded that both works sufficiently and deeply evaluated the subject matter and each of them proved their proficiency in their exegesis on the Qur'ān. Furthermore, while giving place to the views of the former commentators in the tradition, İmām al-Māturīdī and al-Zamakhsharī also expressed their own arguments. Even though they seem to be similar in embracing naskh, they vary primarily in evaluating the narratives by various *mufassirs* and especially in the way they used the sources which constitute the basis of naskh.

Keywords: Tafsir, Naskh, Ta'wīlātu'l-Qur'ān, al-Kashshāf, al-Māturīdī, al-Zamakhsharī.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Yirmi üç yıllık nüzül sürecinde tamamlanan Kur'ân-ı Kerim, ilk zamanlardan itibaren başta Hz. Peygamber olmak üzere vahiy kâtipleri, ashab ve onları takip eden nesillerin dikkatlerini celbetmiş, tefsir ve tevil faaliyetlerinin başat ve hedef kaynağı olagelmiştir. Söz konusu çabalar tefsir ve tevil adıyla isimlendirilmiş, aynı zamanda tefsir külliyatımızı meydana getiren hemen her eserin isminde "tefsir", "tevil" kavramlarından en az birine yer verilmiştir. Ulûmü'l-Kur'ân sahasının temel konularından olup, hemen her müfessirin dikkate aldığı bir konu olan nesh meselesine ilişkin birçok eser kaleme alınmış olup, bu gayretlerin başta ahkâm âyetleri olmak üzere Kur'ân-ı Kerim'in birçok âyetinin doğru biçimde tefsir edilebilmesi adına son derece önem arzettiği belirtilmelidir.¹ "نسخ (n-s-h)" kökünden türeyen ve

¹ İslamiyet'in ilk dönemlerinde olgusal bir gerçeklik olarak ele alınan ve problem sayılmayan nesh meselesi, tabii döneminden başlayarak ilerleyen zamanda teorik bir problem olarak görülmeye ve tartışılmaya, özellikle İmam Şâfiî (ö. 204/820) ile teori ve usûl bağlamında yerleşmeye başlamış; tedvin asrından itibaren de bazı eserlerde müstakil bir konu, bazılarında ise sadece bir başlık olarak ele alınmış ve incelenmiştir. Nesh meselesiyle ilgili detaylı bilgi ve müstakil bazı eserler için ayrıca bakınız: Ebü'l-Hattâb Katâde b.

“izâle etmek, bir şeyi iptal edip onun yerine başka bir şey koymak, nakletmek ve istinsah etmek” gibi anlamları bünyesinde barındıran² nesh kavramının farklı istilâhî tanımları yapılmaktadır. Bununla beraber bu kavram en genel anlamda “Şer’î bir hükmün daha sonra gelen şer’î bir nasla kaldırılması”³ olarak tarif edilmiştir. Nesh mevzuunda hükmü değiştirilen kaynağa “mensûh”, nesheden yani hükmü değiştirici kaynağa veya şer’î delile ise “nâsîh” denilmiştir. Temelde Bakara sûresinin 106. âyeti,⁴ Ra’d sûresinin 39. âyeti⁵ ve Nahl sûresinin 101.⁶ âyetine dayandırılan nesh olgusu, cumhur ulemâ tarafından aklen ve naklen câiz görülmüş;⁷ neshin ancak emir ve ne-

Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, tahk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1404); Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *en-Nâsîh ve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-'Azîz*, tahk. Muhammed b. Sâlih el-Müdeyfir, (Riyâd: Şirketü'r-Riyâd, 1418/1997); Ebû Ca'fer en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, tahk. Muhammed Abdüsselâm Muhammed, (Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, 1408); Cemalüddîn Ebû'l-Fereç Abdurrahman el-Cevzî, *el-Musaffâ bi eküffî ehli'r-rûsûh min ilmi'n-nâsîh ve'l-mensûh*, tahk. Hâtîm Salih ed-Dâmin, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986); Şerefüddin İbnü'l-Bârîzî el-Cühenî, *Nâsîhu'l-Kur'âni'l-'Azîz ve mensûhuhü*, tahk. Hâtîm Salih ed-Dâmin, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985); Bedrüdîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, tahk. Ahmed Ali, (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1427/2006), 349-356; Şeyh Muhammed Abdülâzîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, tahk. Ahmed Şemsüddîn, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1434/2013), 2: 366-422; Yakup Aydoğdu, “Kur'ân'da Nesh Çalışması”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002), Davut İtaş, *Klasik Nesh Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016). Ayrıca Nesh konusundaki eserlerin detaylı listesi için bk. M. Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2012), 80-86.

- 2 Ebû'l-Fazl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab*, (Beirut: Dâru Sadr, 1414), III, 61; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cem-ü mekâyisi'l-luga*, tahk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Dâru'l-Fikr, 1399/1979), V, 424; Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail b. Sîde el-Mürsî, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, tahk. Abdülhamîd Hendâvî, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), V, 83; Zerkeşî, *Burhân*, 347; Zürkânî, *Menâhil*, 366-368.
- 3 Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgîb el-İsfahânî, *Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, tahk. Muhammed Halil 'Aytânî, (Beirut: Dâru'l-Marife, 1431/2010), 492; Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürçânî el-Hüseynî el-Haneî, *Kitâbü't-ta'rifât*, tahk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, (Beirut: Dâru'n-Nefâes, 1433/2012), 330; Zürkânî, *Menâhil*, 367, 368.
- 4 “Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz.” (el-Bakara, 2/106).
- 5 “Allâh dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır.” (er-Ra'd, 13/39).
- 6 “Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman-ki, Allâh neyi indireceğini çok iyi bilir.” (en-Nahl, 16/101).
- 7 Neshe karşı tutumlar en genel manada şöyledir: a) Yahudiler, bedâ ile ilişkilendirerek neshi inkâr etmişlerdir. b) Rafizîler, bedâyî da câiz gören bir anlayışla neshin sınırlarını aşırı genişletmişlerdir. c) İmam Şafîî (ö. 204/8209) neshin kapsamını olabildiğince daraltmış ve neshi âmın tahsisî, mutlaka takyidi, mübhem ve mücmelin beyanı gibi durumlardan ayırıştırarak “nassın hükmünün kaldırılması ve yerine yeni bir hükmün getirilmesi” şeklinde yaptığı tanımlama ile hem usul açısından neshin sınırlarını belirlemiş hem de kelimeyi istilâhî anlamda ortaya koymuştur. Deliller hiyerarşisinde sünnete Kur'ân'ı beyan rolü veren Şafîî'ye göre sünnet Kur'ân'ı neshedemeyeceği gibi, Kur'ân da sünneti neshedemez. Zira neshin gerçekleşebilmesi için naslar birbirinin misli olmalıdır. Sünnet ise Kur'ân'ın misli değildir. O halde sünnet ancak Kur'ân'ın âmın, hâs ve mücmelini beyân eder. d) Ebû Müslim el-İsfahânî'ye (ö. 322/934) göre nesh, aklen câiz olmakla beraber İslam şeriatı içerisinde gerçekleşmemiştir. Görüşünü “لا يَأْتِيهِ النَّاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَإِذَا بَنَلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَكْبَرُ بِمَا نُنزِلُ” (Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye layık olan Allah tarafından indirilmiştir.” (el-Fussilet, 41/42) âyeti ile temellendiren İsfahânî, Kur'ân'da nesh temelinde ele alınan yerleri tahsis olarak değerlendirmektedir. Ona göre nesh, sadece şeriatlar arasında gerçekleşmiş olup, İslam dini geçmiş din ve şeriatları neshetmemiştir. e) Şehrîstânî (ö. 548/1153) ise, nesh kelimesine “tekmil” manası yükleyerek bu kavramı bir şeriat veya hükmün iptal ve ilgası anlamında değil, bir şeriat veya hükmün daha iyi ve faydalı olanla tebdil ve tekmil edilmesi şeklindeki tedricî bir mükemmelleştirme süreci olarak kabul etmektedir. Bu manada nesh, genel olarak Hz.

hiyerlerde veya emir-nehîy anlamı taşıyan haberlerde gerçekleşebileceği; talep ifade etmeyen va'd ve va'id bildiren haberlerde, itikad ve ahlaka müteallik temel hususlar ile ibadet ve muamelatın asılları mahiyetindeki hususlarda ise neshin meydana gelemeceğine dair genel kanaat hâsıl olmuştur.⁸ İlk dönemlerde yüzlerle ifade edilen mensûh âyetlerin sayısı, zaman ilerledikçe, aynı zamanda farklı bakış açıları ve neshe yüklenen anlamlar değiştiğçe aşağılara doğru çekilmiş, hatta zamanla Kur'an'da mensûh âyet olmadığı bile dile getirilir olmuştur.⁹ Bu kısa girişten sonra, tefsir külliyyatımızın nadi-de örneklerinden *Te'vilâtü'l-Kur'an* ile *Keşşâf* adlı tefsirlerin nesh meselesine¹⁰

Âdem ile başlayan İslam Dini özel olarak da Kur'an'a dayalı İslam şeriatı için geçerlidir. Ona göre, iptal ve ilga edip tamamen yürürlükten kaldırma anlamında değil, tedricen mükemmel olana ulaştırma anlamında bir nesh söz konusudur. f) Mu'tezilî ve Hanefî usûl âlimleri, cumhurdan farklı olarak neshi "Bir hükmün geçerlilik müddetinin beyanı" şeklinde tanımlamışlardır. Debûsî (ö. 430/1039), Pezdevî (ö. 482/1089) ve Serahsî (ö. 483/1090 [?]) gibi hanefî usulcüler nesh kavramını çift kutuplu ele alıp, kavramın Allah açısından bakınca beyân, kullar açısından bakınca bir tebdil ve değiştirme olduğunu vurgulamışlardır. g) Cumhur ulemâ ise nesh kelimesini iptal ve tebdil manalarına alıp, klasik nesh tanımını ortaya koymuştur. Aklen ve naklen câiz olan nesh, ilâhî şeriatlar arasında gerçekleştiği gibi İslam şeriatı içerisindeki hükümler arasında da gerçekleşmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *Risâle*, tahk. Ahmed Şâkir, (Mısır: Mekettebü'l-Halebî, 1358/1940), 108; Süyûtî, *İtkân*, 3: 54; Zürcânî, *Menâhil*, 375; Subhî es-Salih, *Mebâhis fi Ulûmü'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru'l-Âlemi'l-Melâyîn, 2014), 9, 271, 272, Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmü'l-Kur'an*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998), 214; Ali Bakkal, "İmam Şâfiî'de Nesh Anlayışı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1997): 118; Recep Arpa, "Şehristânî'nin Nesh Anlayışı", *İslâmî Araştırmaları Dergisi*, 32 (2014): 60, 61.

⁸ Muhammed Kâsım eş-Şevm, *Ulûmü'l-Kur'an ve menâhicü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1435/2014), 91.

⁹ İmam Şâfiî'ye kadar yüzlerle ifade edilen mensûh âyet sayısı, İmam Şâfiî'nin tahsis, takyid, tafsil ve beyân hususlarını neshin kapsamı dışına çıkarmasıyla bir hayli azalmış, bu sayı Süyûtî tarafından yirmi bir, Şah Velîyullah Dihlevî (ö. 1176/1762) tarafından ise beş olarak belirtilmiştir. Dr. Mustafa Zeyd, Kur'an'da sadece beş yerde neshin mevcut olduğu kanaatine varmış; iddiaı daha da ileri taşıyan M. Sait Simsek ise Mustafa Zeyd'in mensûh addettiği âyetlerin de gerçekte mensûh olmadığını dile getirmiştir. Bk. Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, 157.

¹⁰ Detaylı bilgi için bk. Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed b. Nasrullah el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâtü'l-Hanefiyye*, (y. y. , trsz.), 1: 562; 2: 130, 344, 561; Ebü'l-Fidâ Zeynüddin Ebü'l-Adl Kâsım b. Kutluboga es-Südüni, *Tâcü'l-terâcîm*, tahk. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1413/1992), 249; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhâyy el-Leknevî el-Hindî, *Fevâidü'l-behiyye fi terâcîmü'l-Hanefiyye*, (y. y. , 1324), 195; Hayruddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, (Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, trsz.), VII, 19; İsmail b. Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bâbânî el-Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-arifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, (İstanbul, y. y., 1951), II, 36-37; Ömer b. Rıza b. Muhammed Râgıb b. Abdülganî Kehhâle ed-Dimeşki, *Mu'cemü'l-müellifin*, (Beyrut: Mekettebü'l-Müsenâ, trsz.), 11: 300; Ömer Nasuhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), I, 376, 377; M. Ragıb İmamoğlu, *İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Tevîlâtü'l-Kur'an'daki Tefsir Metodu*, (Ankara: TDV Yayınları, 1981); Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), XXVIII, 146; Osman Aydınlı, *Semerkant Tarihi*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 460; Hilmi Demir-Muzaffer Tan, *Ehl-i Sünnet'in Reislerinden İmâm-ı Mâtürîdî* (Ankara: Ay Yayıncılık, 2017), 33; Ebü'l-Felâh Abdülhâyy b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî, *Sezerâtü'z-zehab fi ahbârî men zehab*, tahk. Mahmûd el-Amavûd, (Beyrut: Dâru İbn-i Kesir, 1406/1986), VI, 194-198, 216, 217; Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, tahk. Beşşâr 'Avvâd Ma'ruf, (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 11: 697; Ali Özek, *Zemahşeri ve Arap Luğatlığındaki Yeri*, (İstanbul: İSAV, 2006), 25; Mustafa Öztürk, "Zemahşeri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), XXXIV, 235; Enver Arpa, *Zemahşeri'nin Tefsirdeki Yeri*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2012), 15; Mustafa Sâvî el-Cüveynî, *Menhecû'z-Zemahşeri fi tefsiri'l-Kur'an ve beyân-i i'câzih*, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1984), 17-62; Ali Özek, "el-Keşşâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), XXV, 329; Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, tahk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Meketteb-ü Vehbe, 1396), 121; Mu-

yaklaşımlarını çeşitli açılardan ele alıp mukayese etmek istiyoruz. Böylece özellikle son dönemlerde birçok akademik araştırmaya konu olan Mâtürîdiyye ekolünün kurucusu ve Ehl-i Sünnet'in önemli temsilcilerinden addedilen İmâm Mâtürîdî ile Mu'tezilî olmasına rağmen Ehl-i Sünnet ekolüne mensup müfessirler de dâhil hemen her müfessiri bir şekilde etkilemiş Zemahşerî'nin Ulûmü'l-Kur'ân'ın temel meselelerinden olan nesh konusuna nasıl yaklaştıklarını incelemeyi amaçladık. Bunun yanı sıra iki müfessirin aynı coğrafyada doğup yetişmelerine rağmen hayatlarını farklı coğrafyalarda geçirmeleri, Hanefî mezhebine mensup olmalarına rağmen itikadî alanda farklı mezheplere mensup olmaları, akla ve dirayete son derece önem vermelerine rağmen bakış açılarındaki hassasiyet ve üslup bakımından farklı olmaları ve aynı zamanda, tefsirlerini farklı mekânlarda ve farklı gerekçelerle yazmış olmaları gibi etkenlerden dolayı bu makalede Mâtürîdî ile Zemahşerî nesh açısından ele alınmıştır.

I. Nesh Kelimesinin Lügat ve İstilah Manası

Nesh kelimesi, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da Mâtürîdî tarafından رَفْعُ / ref' (ortadan kaldırmak) manasında ele alınmış, anlam örgüsü olarak ise ref' ve إِبْقَاءُ / ibkâ (sabit bırakmak) zıt anlamlılığı üzerine kurulmuştur. Mâtürîdî, neshi istilahî olarak "herhangi bir hükmün geçerlilik müddetinin sonunu beyân etmek" şeklinde, yani bir vakte kadar geçerli olup bâki kalan bir hükmün geçerlilik zamanının sona ermesiyle, takip eden süreçte başka bir hükümle yenilenmesi şeklinde ele almıştır.¹¹

Söz konusu kavram Zemahşerî tarafından ise "izâle etmek ve tebdil etmek (değiştirmek)" şeklinde kök manasında ele alınmış, kavramın istilahî tanımına dönük ise herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Buna rağmen müfessirin nesh kelimesine dayanak teşkil eden âyetler bağlamında yaptığı açıklamalarından, onun bu kavramı "herhangi bir âyetin bir başka âyetle tebdil edilip kaldırılması"¹² olarak ele aldığı rahatlıkla söylenebilir. Zira bu çerçevede Zemahşerî, Cebraîl'in Hz. Peygamber'e bir âyetin neshini emredip o âyeti mensûh kılmasını neshettirmek اِنْسَاخ (insâh) olarak, bir âyeti te'hir

ammed b. Ali b. Ahmed Şemsüddin ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn li'd-Dâvûdî*, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, trsz.), II, 315.

¹¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî's-Sünne*, tahk. Mecdî Bâsellûm, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426/2005), I, 531, 582; 583; II, 18, III, 39, 75, 535. Ayrıca bk. Talip Özdeş, *Kur'ân ve Nesh Problemi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 18.

¹² Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf 'an hakâiki gavâmi-zi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücihi't-te'vil*, tahk. Muhammed Abdüsselam Şahin, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), I, 175; II, 209.

etmek veya onun yerine bedel olarak başka bir âyet getirmeksizin o âyeti ortadan kaldırmayı نَسَى (nes') olarak, bir âyetin hıfzının zihinlerden silinmesini ise انْشَاء (insâ) olarak değerlendirmekte ve "mensûh âyet" ifadesine karşılık "sâbit âyet" tabirini kullanmaktadır.¹³ Ayrıca Zemahşeri, Hac sûresinin 52. âyetindeki¹⁴ "فَيَنْسَخُ" kelimesini "şeytanın vesveselerini gidermek", "يَحْكُمُ" kelimesini ise "âyetleri sâbit bırakmak" anlamında ele almaktadır.¹⁵ Her ne kadar nesh kavramını farklı kelime kökleriyle ele alıyorsa da her iki müfessirin bu kavramı işlevsel olarak aynı hedef doğrultusunda kullandıkları kanaatindeyiz.

II. Nesh Mevzuuna Esas Kabul Edilen Âyetlerin Tefsiri

Bu başlık çerçevesinde, neshe dayanak olarak kabul edilen ve yukarıda işaret ettiğimiz âyetlerin her iki tefsirde nasıl ele alındığı üzerinde duracağız.

A. Bakara Sûresi 106. Âyet

مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?"

Âyetin ilk kısmına yönelik daha önce dile getirilmiş bir takım yorumları aktaran Mâtürîdî, herhangi bir âyetin tamamen kaldırılmasının caiz olduğu gibi birtakım sebeplere binaen âyetin hükmünün kaldırılıp metninin bırakılmasının da câiz olduğunu dile getirmekte ve söz konusu sebeplerin şunlar olduğunu belirtmektedir: 1) Nesh olgusunun varlığından yani neshin fiilen gerçekleştiğinden dolayı neshe karşı çıkanların iddiaları boşa çıkmış olur. Bu durumda bile neshi inkâr eden varsa, bu o kişinin neshin mahiyeti hakkındaki cehaletinden kaynaklanmaktadır. Çünkü nesh, bir hükmün geçerlilik müddetinin sonunun beyanıdır ki bu durum, Yahudilerin iddia ettikleri gibi "bedâ", yani önceden kestirilemeyen bir durumun sonradan

¹³ Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 175, 261. Zemahşeri aynı yerde Mâide sûresinin bütünüyle sâbit olup ondan hiçbir şeyin asla neshedilmediğini belirtmektedir.

¹⁴ "وما أرسلنا من قبلك من رسول ولا نبي إلا إذا تمنى ألقى الشيطان في أمانيه فينسَخُ اللهُ ما يلقي الشيطان ثم يحكم الله آياته والله عليم حكيم" "Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah âyetlerini sağlamlaştırır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir." (el-Hac 22/52).

¹⁵ Zemahşeri, *Keşşâf*, I: 162.

meydana çıkması ve sonradan farkına varılan bu duruma göre pozisyon almak değildir. 2) Bir âyetle amel etmek nasıl sevap ise o âyetin hükmü neshedilse bile baki kalan metnin okunması da sevaptır. Dolayısıyla herhangi bir âyetin kendisiyle amel edilmesindeki sevap kaldırılıp okunmasındaki sevap bırakılmış olabilir. 3) Durumların değişmesiyle hüküm değişebilir. Yani ilk hüküm zaruret haline yönelik iken ikincisi rahatlık durumuna mebnî olabilir. Mâtürîdî, bu sebepleri zikrettikten sonra neshin diğer bir seçeneği olarak herhangi bir âyetin kendisinin yani hem metnin hem de zikrinin (okunmasının) ortadan kaldırılıp, ancak hükmünün devam edebileceğinin mümkün olduğunu dile getirmekte ve delil olarak Hz. Ömer'den aktarılan şu rivayeti kullanmaktadır: "Bizler, birtakım âyetleri kaldırılıp nesh edilinceye dek Ahzâb sûresini Bakara sûresine denk sayardık. Örneğin 'ihtiyar erkek ile ihtiyar kadın zina edince onları mutlaka recmedin' şeklindeki âyet söz konusu nesh edilen âyetlerdendir."¹⁶ Neshte bedel, yani mensûha karşı nâsihin daha kolay veya zor oluşu hakkında çeşitli yorumları aktarıp bazı yorumların da değerlendirmesini yaptıktan sonra Mâtürîdî, neshin daima zor olanı değiştirmek ve kolay olanı yerleştirmek için olacağını belirtenlerin bu görüşlerine karşı çıkıldığını ve delil olarak zina edenler hakkındaki "Ölüm kendilerini alıp götürünceye kadar zina edenleri evlerinde hapsedin"¹⁷ âyetinin hükmünün daha sonra çok daha ağır bir ceza olan "recm" ile nesh edildiğini belirtmekte ve bunun delilinin de "cevabınızı benden alın, benden alın..."¹⁸ şeklindeki hadis olduğunu zikretmektedir. Âyetin "daha hayırlısını getiririz" kısmının muhtemel diğer bir yorumunun ise buradaki "âyet" kelimesinin hissi mucize olabileceği, zira mucizelerin kesin delil mahiyetinde olduğu, bu durumda anlamın "hissi anlamda bir mucizeyi nesh edersek ondan daha kuvvetlisiyle nesh ederiz. Yani nâsih olan daha sağlam bir delil olur ve kişiyi il'am eder." şeklinde olduğunu belirtmektedir.¹⁹

Zemahşerî de bir takım izahatla âyeti tefsir etmeye çalışmaktadır. İlk olarak âyetin sebab-i nüzulünü zikreden müellif "مَنْسَخَ" ve "نُسِيهَا" ifadelerinin çeşitli kıraat vecihlerini aktardıktan sonra âyetin neshedilmesinin bir âyeti izale edip onun yerine başka bir âyet getirmek; âyetin insâh edilmesinin söz konusu âyetin neshini emretmek, yani Cebrâil'in Hz. Peygamber'e söz konusu âyeti nesh etmesini ve bunu insanlara bildirmesini emretmek;

¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, I,531; III, 68; X, 64.

¹⁷ en-Nisâ, 4/15.

¹⁸ Buharî, "Kefâlet", 1; Müslim, "Hudûd", 12-14.

¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, I, 531-533.

âyetin nes' edilmesinin söz konusu âyetin başka bir âyetle değiştirilmesi değil, te'hir edilmesi veya bedelsiz olarak ortadan kaldırılması; âyetin insâ' edilmesinin ise âyetin bilinçten yani hıfz açısından zihinlerden silinmesi olduğunu belirtmektedir. Bu açıklamadan sonra âyetin manasının "Bedelli veya bedelsiz olsun maslahat gereği her hangi bir âyetin lafzı ile hükmü veya ikisinden birisi ortadan kaldırılabilir" şeklinde olduğunu belirttikten sonra aynen Mâtürîdî gibi âyetin "تَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا" (*daha hayırlısını getiririz*)" kısmı üzerinde durarak, daha sonra getirilen âyetin kullar açısından daha hayırlı olacağını belirtmekte ve "getirilen âyet öyle bir âyet olur ki, o âyetle amel eylemenin sevabı öncekinden ya daha fazla olur ya da ona denk olur." açıklamasını yapmaktadır.²⁰

Görüldüğü üzere her bir müfessir neshi, birbirine paralel ve yakın anlamlar vererek ele almakla beraber Mâtürîdî, neshteki temel hikmetin "imtihan" olacağını öne çıkarmakta Zemahşerî ise kulların maslahatı olacağını belirtmektedir. Ayrıca Mâtürîdî, nâsihin ille de mensûhtan daha kolay yani avantajlı olması gerekmediğini vurgularken Zemahşerî, kullardan yana bir avantajın olacağını belirtmektedir.

B. Ra'd Sûresi 39. Âyet

يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ مَا يُرِيدُ وَهُوَ عِنْدَ أُمِّ الْكِتَابِ

"Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfûz) O'nun yanındadır."

Mâtürîdî, neshe dayanak addedilen bu âyet hakkındaki birtakım tevil-leri aktarıp değerlendirdikten sonra, buradaki mahv (silme) ile hükümlerin neshedilmesinin muhtemel olup, bundan da maksadın herhangi bir âyetin hükmünü ve onunla amel etmeyi neshedip, âyetin metnini bırakmak olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla âyette geçen ispat etmek ile de söz konusu âyetle amelin ve onun hükmünün neshedilmemesinin muhtemel olduğunu dile getirmektedir.²¹

Zemahşerî ise âyette belirtilen mahvetme ve sabit bırakmaya yönelik birtakım yorumlar yapmakta ve yorumlarının birinde, inkâr edenlerin neshi özellikle de şeriatler arası neshi inkâr edip kabul etmediklerini, ancak bu

²⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 175.

²¹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, VI, 352.

âyetin, dinî hükümlerin dolayısıyla neshin taalluk ettiği hususların, insanların durumlarına ve zamanın değişmesine göre değişebilen maslahat esaslı hususlar olduğunu gösteren önemli bir delil olduğunu belirtmektedir. Her dönemde kullara farz kılınacak hususlar var olmakla birlikte bu hususların değişiklik arz edeceğini belirten Zemahşerî'ye göre Yüce Allah, maslahat gereği neshedilmesi uygun olanı nesh ediyor; yine maslahat gereği nesh edilmemesi yani sabit bırakılması gerekeni de nesh etmeksizin sabit bırakıyordu.²²

C. Nahl Sûresi 101. Âyet

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزَّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

"Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini gayet iyi bilir- onlar Peygamber'e, "Sen ancak uyduruyorsun" derler. Hayır, onların çoğu bilmezler."

Neshin varlığına temel teşkil eden âyetlerin en önemlilerinden olan bu âyet hakkında iki tefsirde de açıklamalar mevcuttur. Neshe medar olan âyetin ilk kısmının iki şekilde yorumlanabileceğini belirten Mâtüridî'ye göre ilk yorum, bir âyetin sonradan gelen diğer bir âyet tarafından nesh edilmesidir ki, bu durumda söz konusu âyetin lafzı kaldırılmamakla birlikte o âyetin hükmü başka bir âyetin hükmüyle değiştirilir.²³ Bu çerçevede Zemahşerî de bu âyetle ilgili nesh bağlamı bazı açıklamalar yapmaktadır. Şöyle ki, bir âyeti başka bir âyetin mekânına tebdil etmenin nesh olduğunu açıkça belirten Zemahşerî, diğer âyetlerde de belirttiği üzere neshin maslahat prensibine dayandığını ve Yüce Allah'ın, dün yararlı olan bir şeyin bugünkü zararlı durumundan veya tam zıddı bir durumdan dolayı maslahat esasına binaen dini hükümler veya şeriatler arasında nesh yani değiştirmede bulunacağını belirtmektedir. Müellif, Yüce Allah'ın maslahatları ve mefsedetleri bildiğini ve hikmeti gereği dilediğini sabit bırakıp dilediğini neshedeceğini belirtmekte ve âyette yer alan: "وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزَّلُ" (Allah, ne indirdiğini en iyi bilendir)" ifadesinin de bunu vurguladığını belirtmektedir. Hz. Peygamber'i ta'n eden ve onu müfteri diye niteleyenlerin, bunu cehaletlerinden ve nâsîh ile mensûhun ne olduğunu bilmediklerinden yaptıklarına işaret eden Zemahşerî, âyetin nüzül sebebine yönelik inkârcılar tarafından Hz. Peygamber hakkında "Mu-

²² Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 513.

²³ Mâtüridî, *Te'vilât*, VI, 571.

hammed ashabını alaya alıyor, zira bugün bir şey emrediyor ertesi gün emrettiği o şeyi yasaklıyor ve kendilerine daha hafif bir yükümlülük getiriyor." şeklinde iftira ettiklerini zikretmekte ve neshin temelinde "maslahat" olduğu, "daha hafif bir hüküm veya daha zor bir hüküm vazetmek" olmadığını belirtmektedir. Burada usûlî bir meseleye de giren Zemaşşerî, "Bir âyetin yerine başka bir âyet getirme" ifadesinde, Kur'ân'ın ancak misliyle yani âyetin başka bir âyetle nesh edilebileceğine, bunun dışında sünnet, icmâ ve kıyasla nesh edilemeyeceğine delil yok mudur?" diye bir soru takdir etmekte ve cevap sadedinde: "Bu ifade âyetin âyetle neshedildiğini gösterir, fakat âyetin âyetten başka bir şeyle nesh edilmeyeceğini göstermez. Zira mütevâtir sünnet, ilim ifade etmede Kur'ân gibidir ve âyetin bu tür mütevâtir bir sünnetle neshedilmesi aynen bir âyetle neshedilmesi gibidir. İcma', kıyas ve kesin olmayan sünnete gelince bunlarla âyetin nesh edilmesi sahih değildir." değerlendirmesini yapmaktadır.²⁴

III. Neshe Dair Genel Bakış Açısı

Hem şeriatler arası hem de İslam şeriatının kendi iç bünyesinde neshin varlığı ve gerçekleştiği hususu, iki müfessir tarafından da vurgulanıp kabul edilmektedir. Her iki tefsirde, kiblenin değişmesinden hareketle Yahudi ve müşriklerin neshe yönelik eleştirileri ele alınmakta, onların neshi doğru anlamayıp bedâ ile karıştırdıkları, hâlbuki neshin bir gerçeklik olduğu dile getirilmektedir.²⁵ Zemaşşerî, müşriklerin Hz. Peygamber hakkında "Muhammed'e bir bakın! Ashabına bir şey emrediyor, sonra o emrettiğinden dönüp önceki emrettiğinin hilâfına başka bir şey emrediyor. Bugün bir söz söylüyor, yarın o söylediği sözden vazgeçiyor"²⁶ şeklindeki söylemlerini, neshin temel dayanağı olan âyetlerden Bakara sûresinin 106. âyetinin sebebi nüzûlü olarak kabul etmekte ve neshin gerçekliğini bu temel üzerine kurmaktadır.

Daha geniş bir çerçevede, şeriatler arası neshle ilişkili olarak Muhammed sûresinin 3. âyeti²⁷ üzerinden, İslâm'ın hak olduğundan neshedileme-

²⁴ Zemaşşerî, *Keşşâf*, II, 209, 210. Ayrıca bk. Faruk Çelik, "ez-Zemaşşerî ve er-Râzi Tefsirlerinin Nesh Meselesi Açısından Mukayesesi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2015), 23.

²⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, I, 582; Zemaşşerî, *Keşşâf*, I, 198.

²⁶ Zemaşşerî, *Keşşâf*, II, 609.

²⁷ *ذَٰلِكَ بِأَنَّ الدِّينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَأَنَّ الدِّينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ* "Bu, inkâr edenlerin bâtıla uymaları ve inananların Rablerinden gelen gerçeğe uymalarından dolayıdır. İşte Allah, onların örnek teşkil edecek durumlarını insanlara böyle anlatır." (Muhammed 47/3).

yeceğini, aksine diğer tüm şeriatleri neshedeceğini vurgulayan Zemahşeri,²⁸ Hz. Meryem'in susmak şeklindeki oruç adağının²⁹ Hz. Peygamber için neshedilmesini buna örnek olarak sunmaktadır.³⁰ Bunun yanı sıra daha da derinlemesine bir işaretle Zemahşerî, önceki şeriatlerin kendi iç bünyelerinde de neshin gerçekleştiğini Enbiyâ sûresinin 78-79. âyetleri³¹ çerçevesinde ifade edip aynı dönemde yaşamalarına rağmen Hz. Davud'un verdiği hükmün Hz. Süleyman'ın verdiği hükümlle neshedildiği örneğini, bu çerçevede sunmaktadır.³² Neshin temel gerekçesi olarak maslahat prensibini zikreden Zemahşerî, herhangi bir âyetin lafız ve hükmünün birlikte neshedilip izale edilebileceği gibi, bunlardan sadece birinin bedelli veya bedelsiz (başka bir âyet indirerek veya indirmeyerek) neshedilebileceğini belirtmektedir.³³

Bir âyetin neshedilip zikrinin dahi zihinlerden silinebileceğinin câiz olduğunu belirten ve delil olarak "Ahzâb sûresinin Bakara sûresine denk olduğu, daha sonra ondan bazı âyetlerin neshedildiği"³⁴ şeklinde bir rivayeti aktaran Mâtürîdî, Bakara sûresinin 41. âyetindeki³⁵ مُصَدِّقًا (doğrulayan) ifadesini uygun olan (uygun olan) kelimesiyle karşılamakta ve bunu da şeriatler arası nesh temelinde yorumlamaktadır. Mâtürîdî'ye göre tüm ilâhî kitaplar, aslen Allah katından olmaları hasebiyle, uygulamada bazı farklılıklara rağmen nâsih şeriat ile mensûh şeriat arasında temel ilkeler açısından herhangi bir farklılık yoktur. Çünkü şeriatlerin hepsi temel ilkeler bağlamında birbirini tasdik edip desteklemektedir. Allah'ın herhangi bir şeyi emredip, başka bir zaman diliminde yasaklamasının hikmet dışı bir durum olmadığını vurgulayan müellif, şeriatler arasında olduğu gibi Kur'ân âyetleri arasında da, asıllar aynı kalmak üzere, neshin var olduğunu ve bu durumun herhangi bir

²⁸ Zemahşeri, *Keşşâf*, IV, 308.

²⁹ "فَكُلِي وَأَرْضِي وَقَرِّي عَيْنًا فَلَمَّا تَرَيْنِ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أَكَلِمَ الْيَوْمَ أَنسِيًّا" "Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin olursan, "Süpheşiz ben Rahmân'a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım, de!" (Meryem 19/26)

³⁰ Zemahşeri, *Keşşâf*, IV, 13.

³¹ "وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَخْتَصِمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَثَتْ فِيهِ غَمَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ (٧٨) فَهَمَمْنَا هَا سَلِيمٌ وَكُلًّا اتَّيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَفَرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجَبَالِ وَكَانَ يُنَادِيهِمْ لِكُلِّ جَبَلٍ فَعَلِينِ مَا أُنتِ بَالِيغٌ فَاجْلِبِ" "Dâvud ile Süleyman'ı da hatırla. Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü halkın koyunları o ekine girmişti. Biz de hükümlerine şahit olmuştuk. Biz hüküm vermeyi Süleyman'a kavratmıştık. Zaten her birine hükümlerlik ve ilim vermiştik. Dâvud ile birlikte, Allah'ı tespih etmeleri için dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan bizdik." (el-Enbiyâ 21/78, 79)

³² Zemahşeri, *Keşşâf*, III, 125.

³³ Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 175.

³⁴ Kna نعدل سورة الأحزاب بسورة البقرة، حتى رفع منها آيات، منها الشيخ والشبيحة "Söz konusu rivayeti müfessir şu şekilde işlemiştir: "إذا زنيا فارجموها البتة". Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 531.

³⁵ "وَأْمُرُوا بِمَا أُنزِلَتْ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أُولَ كَاذِبِينَ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّاي فَاتَّقُونِ" "Elinizdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur'ân'a) iman edin. Onu inkâr edenlerin ilki olmayın. Âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin ve bana karşı gelmekten sakının." (el-Bakara 2/41)

tezat oluşturmadığını kaydetmekte ve görüşünü Nisâ sûresinin 82. âyetiyle³⁶ delillendirmektedir.³⁷

Mâtürîdî, A'lâ sûresinin 6. ve 7. âyetlerinin³⁸ tefsiri bağlamında, son derece dikkatli bir üslupla, Hz. Peygamber'in Kur'an'dan bir âyeti hatırlamak isteyip de hatırlayamayacak şekilde unutmamasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Müfessire göre, ümmî olan Hz. Peygamber'e Kur'an'ı vahyeden ve onu koruyacak olan Yüce Allah'tır. Aksi bir durumun risâlet vazifesi açısından ta'n/eleştiri sebebi olacağını, nübüvvetin delili mesabesindeki vahiy malzemesini Hz. Peygamber'in hatırlamak isteyip de hatırlayamamasının veya kendisine unutturulmasının söz konusu olmayacağını vurgulamaktadır. Hz. Peygamber'e unutturulduğu yönündeki bazı âhâd haberlerin ta'n riski taşıyan ve itikadî olan bir hususta delil olmayacağını belirten Mâtürîdî, söz konusu rivâyetlerin sadece amelî bilgi gerektireceği, itikadî bilgi sahasında ise delil olamayacağını belirtmektedir.³⁹ Zemahşerî de, maslahat gereği bir âyetin metin ve hükmünün birlikte neshedilebileceği gibi ikisinden birinin de bedelli veya bedelsiz neshedilebileceğini dile getirmekte ve maslahatın gerektirdiği şeyi yapmaya Allah'ın gücünün her açıdan yeteceğini belirtmektedir.⁴⁰

Kur'an'daki mensûh âyetlerin sayısına gelince, her iki tefsirde de bu konuda birbirine yakın değerlendirmeler yer almakta ve yaklaşık yirmi âyette neshin varlığından söz edilmektedir. Seyf âyeti olarak bilinen Tevbe sûresinin 5. âyeti⁴¹ hakkında oldukça temkinli davranan müfessirler, bu âyetin sadece Mâide sûresi 2. âyeti⁴² neshettiğini kaydetmektedirler.⁴³

³⁶ "Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı." (en-Nisâ 4/82).

³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 444; II, 501.

³⁸ "سنقرئك فلا تنسى إلا ما شاء الله" "Sana Kur'an'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın. Ancak Allah'ın dilediği başka." (el-A'lâ 87/6, 7).

³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 504, 530; Talip Özdeş, "İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtı Ehli's-Sunne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtım", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997), 174-176.

⁴⁰ Zemahşerî, *Keşşîf*, I, 175, 176.

⁴¹ "فَإِذَا سَلَخَ الْأَشْهُرَ الْحُرْمَ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَخْضَرُوهُمْ وَأَعَنُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَإِذَا أَتَى اللَّهُ الْبَيْتَ لَا تَلْفُتُوا وَالْحُرْمَ وَالْكَأْبُوتَ وَلَا تَعْتَدُوا وَالْعَدْوَانَ أَنتُم بَاطِلُونَ" "Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verilerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlıdır, çok merhamet edicidir." (et-Tevbe 9/5).

⁴² "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشُّعْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَيْدِيَّ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا أَمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَتَّبِعُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرَضُوا أَنَا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَلُّوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاؤُكُمْ أَن صَدَّقْتُمْ عَنْ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَن تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبُرِّ وَالنَّفْقَةِ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ" "Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rab'lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâbe'ye gelenlere sa-

IV. Neshte Öncelik Sonralık İlişkisi

Nesh olgusunda kronolojik yön, diğer bir deyişle nâsîh âyet ile mensûh âyet arasındaki öncelik-sonralık temelli ilişkiyi irdeleyen Zemahşerî'ye göre bu hususta esas, Kur'ân'ın mevcut tertibi değil nüzûl tertibidir. "Kur'ân'da tertip açısından sonra gelen bir âyet ile önce gelen bir âyet nasıl neshedilir?" şeklindeki takdiri soruyu "Kur'ân'da tertip açısından önce olan bir âyet tenzîl açısından sonra inmiş olabilir, dolayısıyla esas olan öncelik-sonralık ilişkisinin tilavet açısından değil, tenzîl açısından olmasıdır."⁴⁴ diyerek cevaplandırmaktadır. Benzer şekilde Nûr sûresinin 62. âyetinin⁴⁵ Tevbe sûresi 44⁴⁶ ve 45. âyetleri⁴⁷ neshettiğine dair görüşü reddeden Mâtürîdî, gerekçe olarak Tevbe sûresinin son nâzil olan sûre olduğunu ve nâsîh ile mensûh âyetler arasında zaman uyumunun yani tenzîl tertibinin aranması gerektiğini belirtmektedir.⁴⁸

Bakara sûresinin 71. âyeti⁴⁹ bağlamında bir hükmün fiilden önce yani o hükmün gereği olan fiil uygulanmadan önce neshedilme imkânını da irdeleyen Zemahşerî, bunun câiz olduğunu belirtmektedir. Ne var ki müellif, söz konusu hüküm neshedilmeden önce hükmün gereği olan fiilin yerleşip uygulanabileceği kadar bir zaman diliminin geçmesi gerektiğini belirtmektedir.⁵⁰

kin saygısızlık etmeyen. İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir takımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir." (el-Mâide 5/2).

⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 439; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 261.

⁴⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 285; III, 237.

⁴⁵ *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوا ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ۚ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِيُخْرِجَكَ مِنِّي فَأَذِنَ لَكَ لِيُخْرِجَكَ مِنِّي وَأَسْتَغْفِرُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ* "Mü'minler ancak Allah'a ve peygamberine inanan, onunla beraber toplumu ilgilendiren bir iş üzerindeyken ondan izin almadan çekip gitmeyen kimselerdir. Senden izin isteyenler var ya, iste onlar Allah'a ve Rasûlüne iman eden kimselerdir. O halde bazı işlerini görmek için senden izin isterlerse, içlerinden dilediğine izin ver ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet ederdir." (en-Nûr 24/62).

⁴⁶ *لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَن يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَالِمِينَ ۖ بِلِقَائِ اللَّهِ يُحِبُّونَ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ* "Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten geri kalmak için senden izin istemezler. Allah kendine karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilendir." (et-Tevbe 9/44).

⁴⁷ *إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ* "Ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kendileri de o şüphelerinin içinde bocalayan kimseler senden izin isterler." (et-Tevbe 9/45).

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, V, 380.

⁴⁹ *قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَعْرَةٌ لَا تَلُودُ تَتْبَعُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا أَلَيْسَ الَّذِي جِئْتَ بِالْحَقِّ فَرَجَعَهَا وَمَا كَانَ بِمُطْعِنُونَ* "Mûsâ şöyle dedi: "Rabbim diyor ki, o; çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacağı olmayan bir sığırdır". Onlar, "İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin" dediler. Nihâyet o sığırı kestiler. Nere-deyse bunu yapmayacaklardı." (el-Bakara 2/71).

⁵⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 154.

V. Neshin Geçerli Olduğu Alan ve Konular

Neshin ancak emir ve nehiyler için söz konusu olduğunu; inanç esasları, ahlâkî kurallar, muâmelatın yanı sıra ibadetlerin asıllarında da câiz olmadığını vurgulayan Mâtürîdî ve Zemahşerî, Allah'ın isim ve sıfatları, meleklerle ilgili hususlar, âhiret ahvali, kısaca duyular âlemi dışında kalan metafizik unsurlarda neshin cârî olmadığını belirtmektedirler.⁵¹ İfade etmek isteriz ki aynı zamanda bu hususlar, neshi savunan hemen herkesin ittifak ettiği esaslardır.⁵² Bununla ilgili Mâtürîdî, insanları kılıç (zor) kullanarak uyarma ile söz ile uyarma arasında mukayese yapmakta; birinci durumda (insanları kılıçla zor kullanarak uyarma) nesh ihtimali olmasına karşın, ikinci durumda (söz ile uyarmak) ebedî olarak neshe ihtimal olmadığını belirtmektedir.⁵³ Bu çerçevede “salât” ve “zekât” kavramları üzerinde de duran Mâtürîdî, bu kavramların İslâm'da bilinen ibadetler olarak ele alınması durumunda neshin söz konusu olabileceğini; yok eğer bu kavramlarla İslâm'ın temeli olan Cenâb-ı Allah'a teslimiyet ve boyun eğmek, nefsi kötülüklerden arındırmak gibi durumlar anlaşılırsa bu durumda nesh ihtimalinin ortadan kalkacağını belirtmektedir. Müellife göre ibadetlerin şekli, şartları, zamanı ve benzeri durumlarda şeriatler arasında farklılıklar olabileceği gibi, bir şeriatin kendi iç bünyesinde bile öncesi-sonrası arasında farklılıklar olabilir.⁵⁴

Özellikle va'd ve va'id bildiren ilâhî mesajlarda ve âhirete müteallik konularda neshe ihtimal vermeyen ve bu çerçevede Bakara sûresinin 284. âyeti⁵⁵ hakkında dile getirilen nesh iddialarını reddeden Mâtürîdî, aksi bir durumun hulf ve bedâ kapsamına gireceği, bedânın ise ancak olayların sonuçlarını hesap edip bilemeyen cahillerden zuhur edeceğini, Yüce Allah'ın ise bu gibi durumlardan münezzehe olduğunu belirtmektedir.⁵⁶ Ayrıca Ebû Mansûr, neshe konu edilmiş bazı yerleri tahsis olarak değerlendirmekte ve “aklen kabul edilebilirlik yani aklen imkân dairesinde olma” ilkesini neshin

⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, I, 369, 374; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 284. Ayrıca bkz. Kaşif Hamdi Okur, “Mâtürîdî'ye Nispet Edilen İçtihadî Nesh Kavramına Hanefî Geleneği Perspektifinden Bir Bakış”, *Uluğ Bir Çınar İmâm Mâtürîdî, Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı, Eskişehir, Nisan 2014*, haz. Ahmet Kartal, (İstanbul: Doğu Araştırmaları Merkezi, 2014), 542.

⁵² Zürcânî, *Menâhil*, 388.

⁵³ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, VIII, 482.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, X, 592

⁵⁵ *اللَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدِّلُوا مَا فِي النَّفْسِ كُمْ أَوْ تُخْفَوْهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* “Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.” (el-Bakara 2/284).

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, II, 251, 289, 443; IX, 490; X, 43.

temel esaslarından saymakta; aksi yani gerçekleşmesi aklen mümtenî görülen durumlar için neshin olamayacağını belirtmektedir.⁵⁷

Genel ahlakî prensip ve uygulamalarla ilgili âyetlerde neshin söz konusu olmayacağı kanaatinde olan Mâtürîdî, Nisâ sûresinin 8. âyetini⁵⁸ bazı yorumcuların mensûh, bazılarının ise muhkem addettiklerine değinmekte ve âyetin muhkem olduğunu belirten görüşü tercih etmektedir. Tercihini ise âyette vurgulanan hususların İslâm'ın iyilik, maruf ve güzellik gibi temel ahlakî prensiplerine işaret ettiğinden dolayı neshe ihtimal olmadığı şeklinde gerekçelendirmektedir.⁵⁹

İnsanî ilişkiler ve şeriat açısından güzel addedilen durumlarda neshe ihtiyaç olmadığını, zira bu mesajların genel ahlakî ilkeler olduğunu ve bu tür ilkelerde neshin olmayacağını vurgulayan Zemahşerî'ye göre⁶⁰ iman, tevhid ve usûlî'd-din alanlarında da nesh söz konusu olamaz. Çünkü neshin cârî olduğu saha şeriatlerdir, şeriatler ise çeşit çeşittir. Bu çerçevede Vâkı'a sûresinin 13. ve 14. âyetlerinin⁶¹ yine aynı sûrenin 39. ve 40. âyetleriyle⁶² neshedildiği yönündeki bir görüşe itiraz ettikten sonra itirazına gerekçe olarak, söz konusu âyetlerin haber âyetleri olduğunu, haber bildiren âyetlerin ise neshe konu olmayacağını belirtmektedir.⁶³

VI. Neshin Dayanakları ve Nesh Merkezli Eleştiri

Neshe dayanak olacak şer'î deliller hakkında Ebû Mansûr, Kur'ân'ın Kur'ân'la, sünnetin sünnetle, Kur'ân'ın sünnetle ve sünnetin de Kur'ân'la neshini câiz görmektedir.⁶⁴ Nitekim kıblenin tahvilinden önce Beyt-i Makdis'e yönelmenin Kur'ân'dan bir âyetle değil sünnetle, bunun yanında Mes-cid-i Haram'a yönelmenin ise Kur'ân âyetleriyle gerçekleşmesini Sünnetin Kur'ân'la neshine örnek göstermiş, bu görüşü kabul etmeyen İmam Şafii'yi eleştirmiştir.⁶⁵ Bu çerçevede Bakara sûresinin 34. âyeti⁶⁶ doğrultusunda me-

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 124; X, 495.

⁵⁸ "وإذا حضر القسمة أولوا القربى والمساكين فالزكوة منه وقولوا لهم قولاً معروفاً" "Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara (gönüllerini alacak) güzel sözler söyleyin." (en-Nisâ 4/8).

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 32.

⁶⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 284.

⁶¹ "ثُمَّ مِنَ الْأُولَىٰ (13) وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ" "Onların çoğu öncekilerden, azı da sonrakilerdendir." (el-Vâkıa 56/13, 14).

⁶² "ثُمَّ مِنَ الْأُولَىٰ (39) وَثَلَاثَةٌ مِنَ الْآخِرِينَ" "Bunların birçoğu öncekilerden, birçoğu da sonrakilerdendir." (el-Vâkıa 56/39, 40).

⁶³ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 41, 77; IV, 448.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 583; II, 420, 421.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 583.

leklere Hz. Âdem'e secde etmeleri emredilmişken, insanlara secde edilmesinin sünnetle yasaklanmasını, sünnetin Kur'ân'ı neshine örnek göstermiştir.⁶⁷ Müfessire göre, bir hükmün neshi için metluvv vahiy (Kur'ân) ile gayr-i metluvv vahiy (Sünnet) arasında bir fark yoktur ve bu yönde birçok haber mevcuttur. Sünnetin sünnetle neshine dair de örnekler veren müellif, çok farklı bir görüş olarak, Nisâ sûresinde ümmetin tevarüs etmiş uygulamasının nesh delili olabileceğini dile getirmektedir.⁶⁸ Âyet ile ortaya konan bir hükmü neshetme hususunda sünnetin kâfi geleceğini vurgulayan Mâtürîdî, hatta Kur'ân'ın âhâd haberlerle bile neshedilebileceği görüşündedir. Nitekim bu çerçevede, anne babaya vasiyet ifade eden Bakara sûresinin 180. âyetinin⁶⁹ hükmünün miras âyetlerinin⁷⁰ yanı sıra Hz. Peygamber'in vasiyet hadisiyle⁷¹ neshedildiğini dile getirmekte ve bu hadisin âhâd olduğu yönündeki itirazları ele alıp "Sübut açısından kesinlik ifade etmeyen haberi vâhid ile Kur'ân nasıl neshedilebilir?" sorusunu sormaktadır. Cevap olarak, her ne kadar âhâd ise de bu hadisin amel ve uygulama açısından mütevâtir olduğunu ve amel yönünden mütevâtir olan hususun ise uygulama açısından mütevâtir olduğunu ileri sürmektedir. Yine ona göre terk edilmesine yönelik Kitap ve sünnette hükmü bulunmayan bir amelin insanlar tarafından toptan terk edilmesi, Kitabın neshine bir dayanak noktası ve delildir.⁷²

Nesh merkezli eleştiriler bağlamında özellikle, Kur'ân ve sünnet arasındaki nesh ilişkisi üzerinden İmam Şâfiî'yi çok sert biçimde eleştiren Mâtürîdî, "Kur'ân'ın içtihat ve sahâbe kavliyle de neshedilebileceğine" dair görüşüyle net bir biçimde Zemahşerî'den ayrılmaktadır. Nitekim o, Tevbe sûresinin 60. âyeti⁷³ çerçevesinde Hz. Ömer'in müellefe-i kulûba zekât verilmesini iptal etmesini, içtihat ile neshin câiz olduğuna örnek göstermekte

⁶⁶ "Hani meleklere, 'Âdem için saygı ile eğilin' demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu." (el-Bakara 2/34).

⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, I, 420, 421; III, 67, 71; X, 64.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, III, 67, 69, 74, 344.

⁶⁹ "Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı." (el-Bakara 2/180).

⁷⁰ Bk. en-Nisâ 4/11, 12.

⁷¹ Buhârî, "Vasiyetler", 6, (3641 nolu hadis).

⁷² Mâtürîdî, *Te'vîlât*, II, 18; III, 39; IV, 297, 298; IX, 623.

⁷³ "İnَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ" (Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir." (et-Tevbe 9/60).

ve Hz. Ömer'in uygulamasının bunun delili olduğunu belirtmektedir.⁷⁴ Burada belirtmek isteriz ki, Mâtürîdî'nin "sahâbe sözü ve içtihatla Kur'ân'ın neshi câizdir" görüşü nesh tarihi açısından oldukça ilginçtir.⁷⁵ Çünkü bu görüş, neshe dair yazılan kitaplarda rastlanan bir görüş olmayıp, Mâtürîdî dışında bu yönde görüş belirten de yoktur. Onun bu kabulünde, Kur'ân'ı anlamada akla verdiği önemin etkili olduğu düşünülmektedir. Yine de, son derece ilginç bu görüşüne rağmen müellif, "Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kur'ân'dan bir âyetin neshedilebilme imkânı nedir?" şeklinde akla gelebilecek bir soruya cevap mahiyetinde herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır.

Neshin dayanakları çerçevesinde âhâd haberle bir âyetin nasıl neshedileceğini soran Zemahşerî, vasiyet âyetinin hem miras âyetleriyle hem de Hz. Peygamber'in miras hadisiyle neshedildiği kanaatini belirttikten sonra söz konusu soruyu "Her ne kadar âhâd olsa da, ümmetin miras hadisini kabul etmesi, bu hadisi mütevâtir derecesine çıkartmıştır. Çünkü ümmet rivâyet açısından sahih olmayan bir haberi bu şekilde kabul etmez."⁷⁶ diyerek cevaplamıştır. Kur'ân'ın ancak misliyle neshedilebileceğini, mütevâtir sünnetin de ilim ifade etme açısından Kur'ân'ın misli gibi olduğunu belirten Zemahşerî, icmâ, kıyas ve kesinlik ifade etmeyen Sünnet ile Kur'ân'ın neshinin sahih olmadığını da ayrıca dile getirmektedir.⁷⁷

Nesh çerçevesinde diğer bir eleştiri örneği olarak neshi "bedâ" ve "bir karardan dönme" şeklinde anlayan ve şeriatler arası neshi câiz görmeyen Yahudileri eleştiren Mâtürîdî, onların iddia ettikleri üzere dinde veya dinin asıllarında bir ihtilaf ve tezat gerekçesinin olmadığını söylemektedir. Yine Mâtürîdî, bedânın bir rubûbiyet fiili değil, insan fiili olduğuna ve bu fiilin yaptığı işin nereye varacağını bilmemek gibi bir cehaleti gerektirdiğine işaret ederek, böyle bir durumu her şeyi bilen Yüce Allah'la ilişkilendirmenin asla mümkün olmayacağını belirtmektedir. Ona göre, gerek şeriatler arası gerekse bir şeriatin hükümleri arasındaki neshte maslahat prensibi ön planda

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 583; 5: 406, 407.

⁷⁵ Ömer Dinç, "Taberî ve Mâtürîdî Tefsirlerinin Nesh Meselesine Yaklaşımları Açısından Mukayesesi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2013), 114; Murat Akçay, "Mâtürîdî'de Nesh Problemi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013), 100; Yüksel Macit, "İmam Mâtürîdî'ye Göre Kur'ân'dan Bir Hükümün İchtihat İle Neshi", *Hikmet Yurdu*, 274 (2009), 133-135.

⁷⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 222.

⁷⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 609, 610.

olup,⁷⁸ ebedî kıldığı bir hükmü Cenâb-ı Allah sonradan neshetmez. Zira böyle bir durum bedâdır, bedâ ise ilahî fiiller için değil beşerî fiiller için geçerli olabilecek bir durumdur, dolayısıyla rubûbiyet fiili değil, beşer fiilidir.⁷⁹ Her iki müfessirin nesh temelindeki eleştirileri, özellikle İslâm şeriatı ve Kur'ân'ı tahrif etme eğilimindeki fikirlere ve rivâyetlere dönüktür. Mesela, Hz. Âişe'nin evinde bulunan bir mushaftaki bazı bölümlerin bir keçi tarafından yenildiği yönündeki rivâyetleri kabul etmeyen Zemahşerî, bu tür rivâyetleri Râfiziler ve mülhithlerin uydurmaları olarak değerlendirmektedir.⁸⁰

VII. Neshin Hikmeti

Neshin varlığı ve gerçekleştiği hususunda herhangi bir problem görmeyen her iki müfessir, büyük ölçekte şeriatler arasında, küçük ölçekte ise bir şeriatin kendi iç bünyesinde gerçekleşen neshin hikmet ve gerekçesi olarak, hem kulların maslahatını hem de Yüce Allah'ın kullarını dilediği şekilde imtihan etmesini ön plana çıkartmaktadır.⁸¹ Neshin temelindeki hikmeti Yüce Allah'ın mahlûkatı imtihan etmesi esasına dayandıran ve bunun hikmet dışına çıkmak olmadığını belirten Mâtürîdî'ye göre ezeli ve ebedî olup hak ve adaletle hüküm veren yüce Allah, dilediğini dilediği gibi ve dilediği vakitte imtihan eder. Yüce Allah'ın önceden emrettiği bir durumu sonradan yasaklayıp başka bir şey emredebileceğini, bunda hikmet sahibi olmaya muhalif bir durumun olmadığını belirten Mâtürîdî'ye göre nesh olgusu, şeriatteki bir çelişkinin Yüce Allah tarafından ortadan kaldırılıp bertaraf edilmesi adına bir çıkar yol değildir. Müellife göre neshin temelinde, çelişki gibi görülen bir durumun ortadan kaldırılıp bertaraf edilmesi değil, maslahat ve imtihan esasına binaen bazı hükümlerin yürürlükten kaldırılması yatmaktadır.⁸² Neshi hak kapsamında ve iman edenler için bir imtihan unsuru olarak ele alan Zemahşerî, neshin temelindeki maslahatı hastalık, ticaret, sefer ve Allah yolunda cihat olarak açıklamakta ve Mâtürîdî'den farklı olarak, söz konusu maslahatın gerekçesini Mu'tezile'nin temel ilkelerinden olan aslah prensibi üzerinden temellendirmektedir.⁸³ Şeriatlerin maslahata ve hikmet prensibine binaen neshedileceğini dile getiren Zemahşerî, evvel-

⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, II, 403.

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, I, 582, 589; 3: 67.

⁸⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 503.

⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, II, 403, III, 535; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 630.

⁸² Mâtürîdî, *Te'vîlât*, I, 533; V, 496.

⁸³ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 185; II, 610; IV, 630.

den maslahat olan bir şeyin sonraki bir zamanda mefsedet olabileceğini, maslahat ve mefsedetleri en iyi bilen de yüce Allah olduğuna göre hikmeti gereği O'nun bazı şeyleri sabit bırakıp bazılarını ise neshedebileceğini belirtmektedir.⁸⁴

Sonuç

Te'vîlâtü'l-Kur'ân ve *Keşşâf* tefsirlerinde nesh kelimesinin ele alınış biçimi, iki müfessirin de bu kelimeyi hem sözlük hem de ıstılah anlamında birbirine yakın kullandıkları izlenimi vermektedir. Hem şeriatler arasında hem de bizzat İslam şeriatında neshin varlığı ve gerçekleştiği hususunda iki müfessir müttefik iken Zemahşerî, önceki şeriatlerin kendi iç bünyelerinde de neshin gerçekleştiğini dile getirmektedir. Vurgulanan diğer ortak bir husus şudur ki, dinin asılları arasında nesh olmayacağı gibi nâsih şeriat ile mensûh şeriat arasında temel ilkeler açısından da herhangi bir farklılık yoktur. Neshin hikmet ve temel gerekçesi adına "maslahat" her iki tefsirde de vurgulanırken Mâtürîdî, ayrıca Allah'ın kullarını dilediği şekilde imtihan etmesi esasını da dile getirmiştir. Neshin bedâ olmadığına özellikle işaret edilmekte ve Yahudiler nesh ile bedâyı bir ve aynı addettikleri gerekçesiyle iki müfessir tarafından da eleştirilmekte, ayrıca bir âyetin lafız ve hükmünün birlikte neshedilip izale edilebileceği gibi, bunlardan sadece birisinin de bedelli veya bedelsiz neshedilebileceği kabul edilmektedir.

Mâtürîdî, nes' yani Hz. Peygamber'in bir âyeti hatırlamak isteyip de hatırlayamaması gibi bir durumun mümkün olmayacağını belirtmekte, buna gerekçe olarak da kitabet bilmeyen Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı vahyeden ve onu koruyacak olanın Allah olduğunu, aksi bir durumun risâlet vazifesi açısından ta'n sebebi olacağını dile getirmektedir. Hz. Peygamber'e unutturduğu yönünde bazı âhâd haberlerin ta'n riski taşıyan ve itikadî olan bir hususta delil olmayacağını, bu tür âhâd rivayetlerin sadece amelî bilgi gerektireceğini, şahadet/itikadî bilgide ise delil olamayacağını belirtmektedir.

Neshin emir ve nehiylerde geçerli olduğu; inanç esasları, ahlâkî kurallar, Allah'ın isim ve sıfatları, meleklerle ilgili yerler, âhiret ahvali gibi kısaca insanların duyumları dışında kalan metafizik unsurlar ile yalnız haberlerde geçerli olmayacağı ittifak edilen hususlardan olup va'd ve va'id bildiren âhirete müteallik konularda nesh ihtimalinin olmadığı da özellikle belirtil-

⁸⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 609.

miştir. İki tefsirde de, nâsîh-mensûh âyetler arası ilişki Kur'ân tertibi temelinde değil de tenzil tertibi temelinde ele alınmıştır.

Mâtürîdî, Kur'ân'ın Kur'ân'la, sünnetin sünnetle, Kur'ân'ın sünnetle, sünnetin Kur'ân'la neshini caiz görmektedir. Ümmetin tevarüs etmiş uygulamasını da neshin kaynağı kabul eden Mâtürîdî, Kur'ân'ın âhâd haberle neshedilebileceği gibi terkedilmesine yönelik Kitap ve sünnette hükmü bulunmayan bir ameli insanların bir bütün olarak terk etmesi durumunun bile neshe dayanak teşkil edeceğini belirtmektedir. Bu çerçevede en özgün görüşünü ise "Kur'ân'ın sahabe sözü ve içtihatla neshedilebileceği" şeklinde dile getirmektedir. Neshin kaynaklarıyla ilgili, âhâd haberle bir âyetin nasıl neshedileceği sorusunu soran Zemahşerî, bunu "Her ne kadar âhâd olsa da, ümmetin miras hadisini kabul etmesi bu hadisi mütevâtir derecesine çıkartmıştır. Çünkü ümmet rivayet açısından sahih olmayan bir haberi bu şekilde kabul etmez." diyerek cevaplandırmaktadır. Ancak Zemahşerî, icmâ, kıyas ve kesinlik ifade etmeyen sünnet ile Kur'ân'ın neshinin sahih olmayacağı fikrindedir.

Her iki müfessirin de nesh temelindeki eleştirileri, özellikle İslam şeriatı ve Kur'ân'ı tahrif etme eğilimindeki fikirlere ve rivayetlere dönüktür. Bu bağlamda, Hz. Âişe'nin evinde bulunan bir mushaftaki bazı bölümlerin bir keçi tarafından yenildiği yönünde rivayetleri kabul etmeyen Zemahşerî, bu tür rivayetleri Rafizîler ve mülhitlerin uydurmaları olarak değerlendirmektedir. Şeriatler arası neshi caiz görmeyen, aynı zamanda neshi bir bedâ ve bir karardan dönme şeklinde anlayan Yahudileri eleştiren Mâtürîdî indinde nesh, dinde veya dinin asıllarında bir ihtilaf ve tezat gerekçesi olmadığı gibi bedâ durumu da değildir.

Kaynakça

- Akçay, Murat. "Mâtürîdî'de Nesh Problemi". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Arpa, Enver. *Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2012.
- Arpa, Recep. "Şehristânî'nin Nesh Anlayışı". *İslâmî Araştırmaları Dergisi*, 32 (2014): 39-61.
- Aydınlı, Osman. *Semerkant Tarihi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Aydoğdu, Yakup. "Kur'ân'da Nesh Çalışması". Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002.

- Bağdâdî, İsmail b. Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bâbânî. *Hediyetü'l-'arifin es-mâü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*. İstanbul, 1951.
- Bakkal, Ali. "İmam Şâfiî' de Nesh Anlayışı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1997): 109-132.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.
- Cevzî, Cemalüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman. *el-Musaffâ bi eküffi ehli'r-rüsûh min ilmi'n-nâsîh ve'l-mensûh*. tahk. Hâtim Salih ed-Dâmin, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986.
- Cühenî, Şerefüddin İbnü'l-Bârîzî. *Nâsihu'l-Kur'âni'l-'Azîz ve mensûhuhû*. tahk. Hâtim Salih ed-Dâmin, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Hüseynî el-Hanefî. *Kitâbü't-ta'rîfât*. tahk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Beyrut: Dâru'n-Nefâes, 1433/2012.
- Cüveynî, Mustafa Sâvî. *Menhecü'z-Zemahşerî fi tefsîri'l-Kur'ân ve beyâni i'câzih*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1984.
- Çelik, Faruk. "ez-Zemahşerî ve er-Râzî Tefsirlerinin Nesh Meselesi Açısından Mukayesesi". Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2015.
- Dâvûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed Şemsüddin. *Tabakâtü'l-müfessirîn li'd-Dâvûdî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, trsz.
- Demir, Hilmi ve Tan, Muzaffer. *Ehl-i Sünnet'in Reislerinden İmam-ı Mâtürîdî*, Ankara: Ay Yayıncılık, 2017.
- Dinç, Ömer. "Taberî ve Mâtürîdî Tefsirlerinin Nesh Meselesine Yaklaşımları Açısından Mukayesesi". Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2013.
- Herevî, Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm b. Miskîn. *en-Nâsîh ve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-'Azîz*. tahk. Muhammed b. Sâlih el-Müdeyfir, Riyâd: Şirketü'r-Riyâd, 1418/1997.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *Mu'cem-ü mekâyîsi'l-luga*. tahk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sadr, 1414.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail b. Sîde el-Mürsî. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*. tahk. Abdülhamîd Hendâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İltaş, Davut. *Klasik Nesih Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

- İmamoğlu, M. Rağıb. *İmâm Ebû-Mansûr el-Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'daki Tefsir Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb. *Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. tahk. Muhammed Halîl 'Aytânî, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1431/2010.
- Kattân, Mennâ. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998.
- Kehhâle, Ömer b. Rıza b. Muhammed Râğıb b. Abdülganî ed-Dimeşkî. *Mu'cemü'l-müellifin*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, trsz.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed b. Nasrullah. *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. y.y. , trsz.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy el-Hindî. *Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. y.y. , 1324.
- Macit, Yüksel. "İmam Mâtürîdî'ye Göre Kur'ân'dan Bir Hükmün İçtihat İle Neshi". *Hikmet Yurdu*, 274 (2009): 133-135.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. tahk. Mecdî Bâsellûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Nahhâs, Ebû Ca'fer en-Nahhâs Ahmed b. Muhammed. *en-Nâsîh ve'l-mensûh*. tahk. Muhammed Abdüsselâm Muhammed, Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, 1408.
- Okur, Kaşif Hamdi. "Mâtürîdî'ye Nispet Edilen İçtihadî Nesh Kavramına Hanefi Geleneği Perspektifinden Bir Bakış". *Uluğ Bir Çınar İmâm Mâtürîdî, Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı, Eskişehir, Nisan 2014*, haz. Ahmet Kartal, Doğu Araştırmaları Merkezi, (İstanbul: 2014), 541-543.
- Özdeş, Talip. *Kur'ân ve Nesh Problemi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- _____. "İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü Ehli's-Sunne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı". Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997.
- Özek, Ali. *Zemahşeri ve Arap Lugatçılığındaki Yeri*. İstanbul: İSAV, 2006.
- _____. "el-Keşşâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, XXV, 329-330.
- Özen, Şükrü. "Mâtürîdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, XXVIII, 146-151.
- Öztürk, Mustafa. "Zemahşeri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, XXXIV, 235-238.
- Sâlih, Subhî. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Âlemi'l-Melâyîn, 2014.
- Sâlihî, Ebû'l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. tahk. Mahmûd el-Arnâvûd, Beyrut: Dâru İbn-i Kesir, 1406/1986.
- Sedûsî, Ebû'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde el-Basrî. *en-Nâsîh ve'l-mensûh*. tahk. Hâtim Sâlih ed-Dâmîn, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404.

- Sûdûnî, Ebü'l-Fidâ Zeynüddin Ebü'l-Adl Kâsım b. Kutluboğa. *Tâcü't-terâcîm*. tahk. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf, Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1413/1992.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. tahk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebet-ü Vehbe, 1396.
- Şâfiî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs. *er-Risâle*. tahk. Ahmed Şâkir, Mısır: Mektebetü'l-Haleb, 1358/1940.
- Şevm, Muhammed Kâsım. *Ulûmü'l-Kur'ân ve menâhicü'l-müfessirîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1435/2014.
- Şimşek, M. Sait. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2012.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. tahk. Beşşâr 'Avvâd Ma'ruf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Tefsîru'l-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*. tahk. Muhammed Abdüsselam Şahin, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillah. *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. tahk. Ahmed Ali, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427/2006.
- Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris. *el-A'lâm*. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, trsz.
- Zürkânî, Şeyh Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî. *Menâhilü'l-irfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. tahk. Ahmed Şemsüddîn, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1434/2013.

Comparing the Concept of Naskh in *Ta'wīlātu'l-Qur'ān* and *al-Kashshāf*

Citation/©: Mollaibrahimoğlu, Süleyman ve Harbi, Abdurrahman, Comparing the Concept of Naskh in *Ta'wīlātu'l-Qur'ān* and *al-Kashshāf*, Artuklu Akademi 2019/6 (1), 89-114.

Extended Abstract

Naskh (abrogation) is one of the important concepts in *'Ulūm al-Qur'ān* (Sciences of the Qur'ān) that functions as a tool to preserve the Qur'ān and one the means for *Tafsīr* (exegesis) and *Ta'wil* (interpretation). Since the beginning of the Qur'ānic exegesis, the practice and nature of naskh has been one of the controversial subjects in Islamic science. Due to this crucial point, naskh was widely discussed and almost every *mufassir* (the Qur'ān exegetist) stated his opinion on this significant concept. This article focuses on *Ta'wilāt al-Qur'ān* by Abū Mansūr Muḥammad bin Maḥmūd al-Māturīdī al-Samarkandī (d. 333 H /944 CE) and *al-Kashshāf* by Abū Qāsim Maḥmūd bin 'Umar bin Muḥammad al-Ḥārizmī al-Zamakhsharī (d. 538 H /1144 CE) in terms their approaches to discuss naskh.

By relying on al-Baqarah, 2/106, al-Ra'd, 13/ 39, and Qal-Qalam, 68/ 39, al-Māturīdī and al-Zamakhsharī describe the term of naskh as "to remove" and "to change". Al-Māturīdī, besides this explanation, adds to the traditional meaning of this word: "to declare when the validity period of a provision is expired". According to al-Māturīdī and al-Zamakhsharī, naskh can function in three ways: either abrogating the text completely, or leaving the text and removing its provision by relying on evidence, or vice versa, leaving the provision indicated in the text and abrogating the text. Al-Māturīdī argues that the Prophet (pbuh) could remember a verse any verse in the Qur'ān whenever he wanted. In the contrary case, he would be criticized in terms of his mission. Some of *khābar al-aḥad* (hadith with single narrator) in this direction cannot provide evidence on issues related to the theological doctrines.

Al-Māturīdī and al-Zamakhsharī stated that both *shar' man qablana* (the revealed laws preceding the Shari'a) and the Shari'a accepted the existence and the realization of naskh in their exegesis. Al-Zamakhsharī also stated that the revealed laws preceding the Shari'a had its own concept of naskh. While the two *tafsīrs* emphasizes the existence of naskh in other religious laws, al-Māturīdī argues that there is no difference between the *nāsikh shari'a* and *mansūkh shari'a* among the revealed laws in terms of the basic principles. Even the revealed laws are supporting each other in terms of the fundamental principles of divine law.

In both exegeses, the chronological use of naskh, in particular the usage of the terms *nāsikh* and *mansūkh* was pointed out. It is stated that not the present structure of the Qur'ān, but structure when the Qur'ān was revealed is essential. In

Ta'wilât, it is emphasized that *nāsikh* relies more on a solid evidence than *mansūkh*. Whereas, al-*Kashshāf* claims that the *nāsikh* relies on a solid ground in terms of *maşlahā* (not in terms of being an evidence).

Both exegetists also question the views and traditions regarding naskh which carries the risk to misevaluate the Qur'ānic verses. At the heart of these critics lies the possibility to manipulate the texts while employing naskh to the text. The Jews claims that there is no abrogation among the religious laws and that abrogation is as a kind of compromising (*badā'*). Al-Māturīdī criticizes this claim. As to al-Māturīdī, the concept of naskh is not the reason of contradiction and controversy, but the human acts are. Naskh cannot be applied on orders and prohibitions, the principles of belief, ethics, basic principles of *mu'āmalat*, the principles of prayers, the names and attributes of Allah, issues related to angels, and the hereafter, in sum metaphysic. Al-Māturīdī does not implement naskh on issues related to divine messages that declare *al-wa'd wa al-wa'id*, and hereafter. He states that implementing naskh on those topics would lead to *khulf* and *badā'*. *Badā'* emerges from illiterate people who cannot understand the consequences of the circumstances; Allah is excluded (*munazzah*) from those. Naskh is not implied into to subjects which cannot potentially comprehend by reason. Similar to Al-Māturīdī, al-Zamakhsharī states that naskh cannot applied to topics, such as human relations, situations that are considered good in terms of Sharī'a (*husn*), faith, *tawhīd* (oneness, the concept of monotheism is Islam) and *uşul al-dīn* (the roots of faith/religion).

Both *mufassir* accept the fundamental grounds of naskh which are abrogating the Qur'ānic verse with another Qur'ānic verse, or Sunnah with Sunnah, or the Qur'ānic verse with Sunnah, and in this regard, both criticize Imām al-Shāfi'ī's point of view regarding naskh. Al-Māturīdī differs from al-Zamakhsharī on the bases of naskh. Those are: The inherited practice of the ummah can be the basis of naskh. Also, abandoned legal rules and practices which are not deduced from the Qur'ān and Sunnah can be evidence for naskh. Furthermore, al-Māturīdī states that the Qur'ān can be abrogated by *ijtihād* and traditions from the companions of the Prophet. Al-Māturīdī who shares the views of al-Zamakhsharī on *khābar al-aḥād* (hadith with single narrator), argues that every *khābar*, which is *mutawātir* in terms of deed and practice. Therefore, they can be considered as the basis for naskh.

According to al-Māturīdī, naskh is not a way to eliminate the contradiction within the Sharī'a, but is a test for the believer. In the same way, al-Zamakhsharī regards *maşlahā* as the basic justification of the existence of naskh. Al-Zamakhsharī explains *maşlahā* on the basis of naskh as the disease, trade, expedition, and *jihād* in the way of Allah. Unlike al-Māturīdī, he ground his justification of the *maşlahā* on the principle of *aşlah*, which is one of Mu'tazilī principles.

As a result, it can be said that both tafsirs included the concept of "naskh", took the subject from a general perspective and qualified it. Also, the two exegetes tried to combine the traditional understanding of knowledge on naskh with the *dirāyah*. In the course of naskh, both exegetes approached generally in the same

way, but in some occasions, they differ in the examination of the traditions and the sources of the naskh. Nevertheless, they successfully demonstrated a general view of naskh, and applied it as means into their works, and achieved to put into practice the concept of naskh in their works.